Iran Local Histories Open Access

Autumn & Winter (٢٠٢٦) ١٤(١): ١٣٣-١٤٨
DOI: ١٠,٣٠٤٧٣/LHST.٢٠٢٦,٧٦٧٨٩,٣٠٣٦

ORIGINAL ARTICLE

International Jewelry Trade and Maritime Diplomacy: The Role of Kish in Ilkhanid Economic Relations

Fatemeh Pourbakhtiyari[١*], Hossein Tayebi[٢]

١. PhD Student, History of Iran after Islam, Faculty of Literature and Humanities, Kharazmi University of Tehran, Tehran, Iran.
٢. M.Sc. Student, History of Iran after Islam, Persian Gulf University of Bushehr, Bushehr, Iran.

Correspondence:
Fatemeh Pourbakhtiyari

Email:
fatemehbakhtiyari٥٦٩@gmail.com

Received: ٠٩ Dec ٢٠٢٥
Accepted: ١٧ Jul ٢٠٢٦

How to cite
Pourbakhtiyari, F. & Tayebi, H. (٢٠٢٦). International Jewelry Trade and Maritime Diplomacy: The Role of Kish in Ilkhanid Economic Relations. *Iran Local Histories*, ١٤(١), ١٣٣-١٤٨. (DOI:١٠,٣٠٤٧٣/LHST.٢٠٢٦,٧٦٧٨٩,٣٠٣٦)

ABSTRACT

The global trade of jewelry in Kish markets, with the attention of the Ilkhanids and the rulers of the ports, led to the continuation of these interactions as a commodity desired by the wealthy. Explaining the relationship between geographical features and economic progress, the environmental facilities and transit position of Kish port, and its role in the prosperity of global jewelry trade during the Ilkhanid era is the most important issue of the present research. The main question of this research is: What role did Kish port play in the multilateral interactions of jewelry trade between Iran and its long-standing trading partners such as China, India, Egypt, and other African lands? It is assumed that the revenues from jewelry transit led to an increase in circulating money and the enrichment of the treasuries of rulers and kings. As a result, the establishment of Kish port's transit position ensured the global distribution of jewelry (pearls, rubies, diamonds, gold). Pearl production necessitated the formation of professions such as pearl diving, drilling, and stringing, and the rulers of Kish port owed a significant portion of the crystallization of their political power to the economic development of pearl fishing and jewelry trade. The above research was written using a descriptive-analytical method, GIS mapping, and field research. The aim is to provide a newer understanding of the production and trade of jewelry in Kish port to help explain its continuation throughout history.

KEYWORDS

International trade, Jewelry, Ilkhanids, Persian Gulf Pearl, Kish.

Copyright © ٢٠٢٦ The Authors. Published by Payame Noor University.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial ٤,٠ International license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/٤,٠/). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

Extended Abstract

International Jewelry Trade and Maritime Diplomacy: The Role of Kish in Ilkhanid Economic Relations

During the Ilkhanate rule, the Iranian economy became deeply connected to global trade. Kish Island, as a key hub in the Persian Gulf, played a pivotal role in facilitating the international trade of gemstones, especially pearls. This trade,beyond enriching the aristocracy, formed the basis of Iran's maritime diplomacy with the East (China and India) and the West (Egypt and Africa). The main knowledge gap lies in explaining Kish's supervisory and transit role in the global gemstone distribution network and its impact on Ilkhanid policies. The central question is the role of the port of Kish in these multilateral interactions. This research combines geography,political economy,and specialized handicrafts. Gemstones are considered a high-value commodity and circulating currency whose profit bolstered the political treasury. Kish's location established it as a maritime transit hub. While previous works, such as Moazzami's "The Persian Gulf from Pearl Trade to Oil Production" and Sharghi & Alijani's study on pearl fishing, focus mainly on pearl extraction, less attention has been paid to the Ilkhanids' structured supervision over general gemstone trade and Kish's transformation into a center for multi-lateral diplomacy. This article fills this gap by combining historical data and GIS mapping. The research methodology is descriptive-analytical with a historical-economic approach. Data were gathered from primary historical sources (travelogues, treatises on gems), scholarly articles, and new resources. The analysis of historical data is twofold: ۱. Historical-Political Analysis: Examining supervisory policies (death penalty for smuggling and the collection of the Khums or one-fifth tax) ۲. Geographical-Economic Analysis: Mapping the trade network and transit role using GIS software to display routes (Kish, production centers, Tabriz, and Europe). Part of the findings is based on field research, particularly museum evidence. Findings reveal that gemstone trade under the Ilkhanids was subject to central government supervision; extraction and trade required the Shah's permission, and violators were punished by death—a policy intended to preserve the commodity's economic value. The Khums share flowed directly into the royal treasury, and this oversight transformed Kish into an exclusive hub. Continued prosperity depended on the pearl industry, which had a complex structure; seven specialized professions were active, and skills like precision drilling (Diver,Tawaash, Thaqqab, Nazzam, Moshref,Guide, Merchant) elevated the industry's technical level. Kish was the main anchorage for Indian merchants and the exit gate for gemstones; transit routes extended to Mediterranean ports. Key exchanges included pearls, rubies, diamonds, emeralds, and Chinese silk, while interactions with Egypt and Africa demonstrated the maritime diplomacy scope extended beyond the traditional Maritime Silk Road. Finally, internal rivalries among the Tayyibi Maliks endangered Kish's economic security, leading to the gradual transfer of the trade monopoly to the port of Hormuz, which subsequently occupied and sustained Kish's transit position. In response to the research question, the port of Kish during the Ilkhanate period played a vital and multi-dimensional role in global gemstone interactions, not only through pearl production but also via political-economic management and establishing itself as a secure transit hub. Supervisory policies and technical skill development turned Kish into an economic-diplomatic pole. Although centrality later shifted to Hormuz, the legacy of this trade system shaped the structure of Iran's maritime economy.

K E Y W O R D S
Maritime Trade, Gemstones, Ilkhanids, Persian Gulf Pearls, Kish.

پژوهشنامه تاریخ‌های محلی ایران

سال چهاردهم، شماره یکم، پیاپی بیست‌وهفتم، پاییز و زمستان ۱۴۰۴ (۱۳۳–۱۴۸)

DOI: ۱۰,۳۰٤۷۳/LHST.۲۰۲٦,۷٦۷۸۹,۳۰۳٦

«مقاله پژوهشی»

تجارت بین‌المللی جواهرات و دیپلماسی دریایی: نقش کیش در روابط اقتصادی ایلخانان

فاطمه پوربختیاری[۱*]، حسین طیبی[۲]

۱. دانشجوی دکتری، تاریخ ایران بعد از اسلام، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه خوارزمی تهران، تهران، ایران.

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد، تاریخ ایران بعد از اسلام، دانشگاه خلیج فارس بوشهر، بوشهر، ایران.

نویسنده مسئول:
فاطمه پوربختیاری

رایانامه:
fatemehbakhtiyari٥٦٩@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۱۷
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۴/۲۶

استناد به این مقاله:
پوربختیاری، فاطمه و طیبی، حسین (۱۴۰۴). تجارت بین‌المللی جواهرات و دیپلماسی دریایی: نقش کیش در روابط اقتصادی ایلخانان. *فصلنامه علمی پژوهشنامه تاریخ‌های محلی ایران*، ۱۴(۱)، ۱۳۳–۱۴۸.
(DOI:۱۰,۳۰٤۷۳/LHST.۲۰۲٦,۷٦۷۸۹,۳۰۳٦)

چکیده

تجارت جهانی جواهرات در بازارهای کیش با اهتمام ایلخانان و ملوک بنادر، باعث تداوم این دست از تعاملات به عنوان کالای مورد نظر اغنیاء شد. تبیین رابطهٔ بین ویژگی‌های جغرافیایی و پیشرفت اقتصادی، امکانات محیطی و ترانزیتی کیش و نقش آن در رونق تجارت جهاتی جواهرات در عهد ایلخانان مهمترین مسئله پژوهش حاضر است. پرسش اصلی این پژوهش آن است که بندر کیش چه نقشی در تعاملات چند سویه تجارت جواهرات میان ایران و شرکای تجاری دیرینه‌اش همچون چین، هند، مصر و سرزمین‌های آفریقایی ایفا کرده است؟ عواید ترانزیت جواهرات موجب افزایش پول در حال گردش و غنی‌سازی خزانه ملوک و شاهان می‌گشت. در نتیجه استقرار ترانزیتی بندر کیش متضمن توزیع جهانی جواهرات(مروارید، یاقوت، الماس، طلا) می‌گردید. تولید مروارید مستلزم شکل‌گیری حرفه‌هایی مانند طوّاشی، ثقّابی و نظّامی شد و ملوک بندر کیش بخش قابل توجهی از تبلور قدرت سیاسی خود را مرهون توسعهٔ اقتصادی صید مروارید و تجارت جواهرات بودند. پژوهش فوق با روش توصیفی– تحلیلی، ترسیم نقشهٔ جی آی اس (GIS) و پژوهش میدانی نگارش یافته است. با این هدف که شناخت جدیدتری از تولید و تجارت جواهرات در بندر کیش به چرایی تداوم آن در طول تاریخ یاری رساند.

واژه‌های کلیدی

تجارت دریایی، جواهرات، ایلخانان، مرواریدخلیج فارس، کیش.

حق انتشار این مستند، متعلق به نویسندگان آن است. ۱۴۰۴ ©. ناشر این مقاله، دانشگاه پیام نور است.

این مقاله تحت گواهی زیر منتشرشده و هر نوع استفاده غیرتجاری از آن مشروط بر استناد صحیح به مقاله و با رعایت شرایط مندرج در آدرس زیر مجاز است.
Creative Commons Attribution-NonCommercial ٤,٠ International license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/٤,٠/)

مقدمه

در دورهٔ ایلخانان، گسترش روابط بازرگانی دریایی و رونق بازارهای محلی ایران، زمینه‌ساز پیوند اقتصاد داخلی با تجارت جهانی شد. در این میان، بندر کیش به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین مراکز مبادلات جواهرات و مروارید خلیج فارس، نقشی راهبردی در شکل‌گیری مناسبات اقتصادی، دیپلماسی دریایی و انتقال ثروت ایفا کرد. موقعیت جغرافیایی ممتاز، امنیت دریایی، نظام مالی منسجم و حمایت حکمرانان ایلخانی از صید و ترانزیت جواهرات، این بندر را به یکی از محورهای اساسی در تجارت بین‌المللی تبدیل ساخت. پژوهش حاضر با رویکرد توصیفی–تحلیلی و بهره‌گیری از شواهد جغرافیایی و تاریخی، درپی تبیین نقش کیش در سازمان‌دهی شبکه جهانی تجارت جواهرات و بازنمایی آن در ساختار اقتصادی و سیاسی دولت ایلخانان است. مهمترین مسئلهٔ پژوهش حاضر آن است که از یک‌سو تبادل شاخص‌های تولید(استخراج مروارید و شکل‌گیری انواع مشاغل در ارتباط با تولید آن)، جایگاه آن در معیشت ساحل‌نشینان و در نهایت نقش تاریخی اقتصاد محلی را بازگو کند. از دیگرسو؛ داد و ستد جواهرات از بندرگاه‌های خلیج فارس و نقش ترانزیتی ولایت کیش در دورهٔ حکمرانی ایلخانان را بر مبنای ظرفیت‌شناسی جغرافیای اقتصادی و تاثیر آن بر روند افزایش گردش مال‌التجاره بازرگانان جواهر را بررسی نماید. از همین‌رو پرسش اصلی تحقیق حاضر این است که تجارت جواهرات در بندر کیش چه سهمی در رونق اقتصادی ایلخانان داشته است؟ فرض بر این است به نظر می‌رسد که حمایت و نظارت مستقیم ایلخانان بر استخراج و تجارت جواهرات، همراه با موقعیت جغرافیایی بندر کیش، این منطقه را به محور دیپلماسی اقتصادی دریایی تبدیل کرده بود. این پژوهش با هدف تبیین ارتباط میان تولید، تجارت و دیپلماسی دریایی از طریق مطالعه عرضهٔ جواهرات از بندر کیش در عصر ایلخانان نگارش یافته است. با این ضرورت که مداقه در این موضوع می‌تواند به فهم ساختار اقتصاد دریایی ایران و روابط آن با شرق و غرب در دورهٔ میانه یاری رساند. مقالهٔ فوق به شیوهٔ توصیفی – تحلیلی و با اتکاء بر منابع تاریخی، تصاویر موزه‌ای و پژوهش میدانی نگارش یافته است. جهت آشنایی بهتر خواننده با مراکز تولید و تجارت جواهرات نقشه‌ای با استفاده از نرم افزار GIS توسط پژوهشگران ترسیم شده است.

پیشینهٔ پژوهش

در ارتباط با تجارت جزیره کیش در تاریخ میانه ایران پژوهش‌های بسیاری صورت گرفته است. این رویکرد در زمینه تولید و تجارت مروارید فراوان‌تر است. از مهم‌ترین و مستند ترین آثار لازم است به کتاب «*تاریخ صید و تجارت مروارید*» اشاره کرد که فرایند صید و تجارت مروارید در خلیج فارس از کهن‌ترین اعصار تا دورهٔ معاصر را از منظر باستان شناسی مورد واکاوی قرار داده‌اند و زائری آن را ترجمه و گردآوری کرده است. «*خلیج فارس از تجارت مروارید تا تولید نفت*»، پژوهشی است که معظمی با ارائهٔ داده‌های آماری به برآورد رونق اقتصادی ناشی از تجارت مروارید در دورهٔ معاصر و سپس دلایل افول آن پرداخته است. «*واکاوی صید و فروش مروارید در خلیج فارس با تکیه بر متون جغرافیایی قرون سوم تا هشتم هجری*» مقاله شرقی و علیجانی است که بازتاب صید و تجارت مروارید در تاریخ میانه در متون تاریخی را قلم زده‌اند. تفاوت پژوهش حاضر در دو بعد بینش و روش است. در حوزه بینشی این تحقیق بر آن است تا ساز و کارهای استخراج و تجارت جواهرات در بندر کیش در قالب یک صنعت و حرفهٔ سنتی و نقش آن در بازشناسی مناسبات سیاسی و اقتصادی میان ساکنان ساحل، بازرگانان جواهر و حکام ایرانی را واکاوی نماید و در حوزهٔ روش تنها به منابع کتابخانه‌ای اکتفا ننموده و با تحقیق میدانی، تصاویر موزه‌ای، نگاره ها و نقشه Gis به بررسی ریشه‌ها و پیامدها بپردازد.

سیاست‌های نظارتی ایلخانان بر تجارت جواهرات

وجود شاهراه‌های تجاری، ایجاد امنیت و اقدامات عمرانی مثل کاروان‌سراها باعث شد که بازرگانان تبریزی برای خرید مرواریدهای جزایر بندر کیش، سنگ‌های قیمتی و جواهراتی که از کشورهای مختلف به این بندرگاه وارد می‌شد، رفت‌وآمدکنند(ابن بطوطه، ۱۳۷۶، ص. ۳۰۱). شاهراه تبریز به خوی و طرابوزان و مسیر مواصلاتی که از تبریز، ری، کاشان و کرمان گذشته و به خلیج‌فارس می‌رسید، در این دوره تسهیل گردید(رضوی، ۱۳۸۸، ص. ۲۲). از سوی دیگر میزان دادوستد این نوع از کالاها در نقاط قلمرو ایلخانان خزانهٔ مملکتی را غنی می‌نمود. به‌علاوه این مسیرهای مواصلاتی، مراکز عمدهٔ تولید (مغاص‌های خلیج‌فارس و ممالک خراسان و کرمان) را به مراکز توزیع جهانی جواهرات (آذربایجان؛ تبریز، بنادرخلیج فارس) به ایتالیا و اروپا و سایر بلاد متصل می‌کرد(نقشه شمارهٔ ۱).

از جمله رویکردهای مورد مداقه در این پژوهش؛ نظارت دولت بر تولید و تجارت جواهرات بود. استخراج از معادن جواهرات فقط با اجازهٔ شاه انجام می‌گرفت و تجارت آن‌ها نیز تنها با رضایت

سلطان بود. جزای متخلفین و قاچاقچیان مرگ بود و مردم حق فروش یا صدور آن را نداشتند(مارکوپولو، ۱۳۵۰، ص. ۵۸). برخی سیاست‌گذاری اقتصادی در عرصهٔ استخراج سنگ‌ها و فلزات گرانبها در دوره مورد نظر نیز قابل تأمل است. به تأکید طوسی(۵۷۹-۶۵۳ ق)، کوه‌کاران معادن لعل اگر پاره‌ای لعل بزرگ و با طراوت به دست می‌آوردند، آن را از «شریک یا مُشرف معدن» پنهان می‌کردند(۱۳۶۳، ص. ۷۳)، یا برای امنیت خاطر بیشتر آن را می‌خوردند(کاشانی، ۱۳۶۶، ص. ۶۴). استخراج جواهرات تنها با اجازهٔ شاه صورت می‌گرفت و تنها وی حق داشت آن را به‌عنوان هدیه به شاهان دیگر عرضه کند(ابن بطوطه، ۱۳۷۶، ص ۵۸). با توجه به ضرورت وجود جواهرات به‌عنوان پشتوانهٔ مالی حکومت در خزانهٔ سلطنتی، این تدابیر را می توان نوعی سیاست‌گذاری اقتصادی از سوی ایلخانان به‌شمار آورد، زیرا با بهره‌برداری بیش از اندازه از جواهرات عرضهٔ آن‌ها در بازار افزایش یافته و در مقابل قیمت آن‌ها کاهش می‌یافت. قیمت‌گذاری و داد و ستد جواهرات به‌عنوان کالای مورد نظر اغنیاء، که متضمن حمل و نقل طولانی‌مدت بود با توافق تجار جواهر و حمایت حاکمان انجام می‌شد(پطروشفسکی، ۱۳۶۶، ص. ۱۲۰)، به‌علاوه امتیاز صید مروارید در خلیج‌فارس جزء درآمد دولت بود و خمس کلیه مرواریدهایی که صید می‌شد متعلق به سلطان بود(ابن بطوطه، ۱۳۷۶، ص. ۳۰۷). از دیگرسو؛ جواهرات به‌عنوان پول راکد بخشی از نظام پرداخت نیز به حساب می آمد؛ در سفر تجاری ملک فخرالدین احمد به چین، وی علاوه بر ثروت پدرش مبالغی از پول و جواهرات ارزشمندی چون مروارید و یاقوت و جام‌های طلا از خزانه غازان‌خان قرض گرفت. تاجران دربار قاآن مبلغ جواهرات وی را چهارده هزار بالش خریداری کردند(وصاف الحضره، ۱۳۳۸، ص. ۵۰۷). نظارت و حمایت حکمرانان ایلخان باعث کاهش قاچاق این دست از کالا نیز می گردید.

صورت‌بندی اشکال مختلف حرفه‌های تولید مروارید

از آن‌جاکه گوهر مروارید از مهم‌ترین و پرمخاطب‌ترین جواهرات در دادوستد تجارت دورهٔ موردنظر بود، ضروری است پیش از ورود به مبحث توزیع جواهرات در بندرکیش به چگونگی استخراج گوهر مروارید، معادن آن و حرفه‌ها و مشاغل محلی که درپی آن پدید آمدند، اشاره شود. مروارید«هیارات» خلیج فارس از دیرباز یکی از مغاص‌های ذخایر مروارید محسوب می‌شدند که استخراج آنها از شهرت جهانی برخوردار بود(البغدادی، ۱۴۱۲ق، ج ۳، ص. ۱۳۹). در دورهٔ حکمرانی ایلخانان نیز نیکوترین مرواریدها از سواحل دریای فارس استخراج می‌شدند و برتری خود را نسبت به مرواریدهای صیدشده از سایر مغاص‌ها حفظ کرده بودند. به گزارش مستوفی «در خلیج فارس لوءلوء بزرگ می‌باشد که هیچ دریا را نیست» (۱۳۶۲، ص.۲۲۴). از بندر هرمز تا بندر بحرین مغاصات صید مروارید وجود داشت. از جزیرهٔ قیس(کیش) تا خارک مروارید استخراج می‌شد(کاشانی، ۱۳۸۶، ص. ۸۸-۸۷). در نوشته‌های ناظران اروپایی مرتبط با تاریخ میانه ایران نیز صید بهترین مرواریدها از بنادر خارک و قیس تایید شده است (Donkin, ۱۹۹۸:۱۲۴). در تحقیقات جواهرسازان ونیزی در قرن ۱۶م نیز اشاره شده است که بهترین مرواریدها از جزیرهٔ قیس به دست می‌آمدند(vine & Elders،۱۹۹۸:۱۱۴). بهترین نوع مروارید از لحاظ شکل، شفافیت و طراوت، به «شاهوار»، «نجم یا ستاره» مشهور بود(ابن ماسویه، ۱۳۴۲ق، ص. ۲۹). مروارید زردرنگ خریداران بسیاری داشت، به‌طوری‌که اهالی عراق و مغرب آن را پسندیده و اهالی اصفهان نیز زرد پررنگ‌تر را ترجیح می‌دادند (البیرونی، ۱۳۷۳، ۲۱۰). علاوه بر آن تاکید شده است که در قرن هشتم هجری، مروارید زیتونی‌رنگ و درخشان، مورد پسند بود(حکیم هرمس، ۱۰۰۰ق ، برگ ۷) و مرواریدهای مشهور به «دُرّ یتیم» و «شاهوار» از مرغوب‌ترین و محبوب‌ترین انواع مروارید به شمار می‌آمدند(طوسی، ۱۳۶۳، ص. ۹۳). مرغوبیت و ارزش اقتصادی مرواریدهای خلیج‌فارس به اندازه‌ای بود که بیشتر آنها توسط تجار جواهر پیش‌خرید می‌شدند(ابن بطوطه، ۱۳۷۶، ص. ۳۰۷). مرواریدهای به‌دست‌آمده از مغاص‌های کیش، بحرین، خارک، دریای عمان و سرندیب هند از مرواریدهای (قلزمی) دریای‌سرخ، فاخرتر بودند(تیفاشی، ۱۹۷۷م، برگ ۱۰). بی‌شک تنوع انواع این نوع گوهر، در دسته‌بندی، ارزش‌گذاری، افزایش تقاضا و روند عرضهٔ آنها تاثیرگذار بود به‌طوری‌که بازرگانان از سراسر مراکز تجاری برای خرید آن به جزیرهٔ کیش می‌آمدند.

در راستای تاریخچه صید مروارید از قدیمی‌ترین ایام، در حماسه گیلگمش به شرح این موضوع پرداخته شده است که گیلگَمِش چگونه با کمک وزنه‌هایی که به پایش بسته بود، در اعماق دریا غوطه می‌خورد(زائری، ۱۳۹۸، ص. ۹). غواصی از دیرباز در کیش برای همهٔ مردم مجاز بود و ماهیگیران با کاتبان، کارگران و جمع‌آوری‌کنندگان صدف همکاری می‌کردند و به ترتیب از یکدیگر دستور می‌گرفتند(الادریسی، ۱۴۰۹ق، ج ۱، ص. ۳۸۸). ابن بطوطه (۷۷۰-۷۰۳ ق) گزارش داده است که مردم جزیرهٔ کیش از اشراف فارس بودند و «طایفه‌ای از اعراب بنی‌سفاف در آنجا سکونت دارند. غواصان مروارید از آنان می‌باشند». بهره‌برداری از مروارید معمولاً به صورت استخراج صدف از دریا صورت می‌گرفت. زمان غوص در

غوصی‌گاه، در فصل گرما(تابستان) و دو ماه از این فصل، و بهار صورت می‌گرفت که دلیل آن نیز تابش بیشتر و مستقیم نور خورشید و وضوح دید صدف‌های عمق دریا توسط غواصان بود(ابن بطوطه، ۱۳۷۶، ص. ۲۷۴؛ سدیدالسلطنه، ۱۴۰۲، ص. ۷۰). استخراج مروارید توسط غواص به وسیلهٔ ابزاری مانند داس انجام می‌شد(تیفاشی، ۱۹۷۷، ص. ۹) و «در آن تاریخ رسم چنان بوده است که تجّار کشتی غوّاصان را {به مُزد} می‌گرفتند»(طوسی، ۱۳۶۳، ص. ۱۰۱). جهازات صید مروارید به طور فصلی در مراکز مختلف صید مروارید خلیج فارس گرد می‌آمدند و هرکدام تحت فرماندهی دریاسالاری منصوب از طرف امیر محل، هدایت می‌شدند. این ناوگان‌ها هر ساله به سواحلی گسیل می‌شدند که مرواریدهای آن دارایی عمومی همهٔ بومیان ساکن در سواحل خلیج فارس بود(زائری، ۱۳۹۸، ص.۱۱). غواصان مروارید با پرداخت سهم یک‌پنجم به امیرنشین بندر، مزد چندانی در ازای این شغل به دست نمی‌آوردند و این حرفه صرفا موجب امرار معاش آن‌ها می‌گشت، نه اینکه مال‌اندوزی فراوانی برای آن‌ها داشته باشد. مارکوپولو نیز گزارش‌های مفصلی از زمان، ابزار و چگونگی صید مروارید به دست داده است(مارکوپولو، ۱۳۵۰، ص. ۱۳). از گزارش‌های سدیدالسلطنه(۱۳۲۰–۱۲۵۱ش)، نیز اینگونه می‌نماید که آلات و نحوهٔ استخراج مروارید تفاوت چندانی با قرون پیشین نداشته است(سدیدالسلطنه، ۱۴۰۲، ص. ۷۴–۷۰)(تصویر۲)

پژوهش‌های جدید در رابطه با استخراج مروارید در بنادر خلیج‌فارس در دورهٔ میانه ایران بیانگر این رویداد هستند که صنعت صید مروارید به اعتبار عوامل و سرمایه انسانی آن وابسته بود به این صورت که ملوانان و صیادان برای تجهیز کشتی‌ها و آمادگی جهت صید، پول قرض می‌کردند(Lorimer، ۱۹۱۵: ۲۲۲۰). واضح است که آبادانی امیرنشین‌های ساحلی این امکان را برای حضور صیادان، دلال‌ها و خرده‌فروش‌های جواهر فراهم می‌کرد.

تصویر ۱. نگارهٔ صید مروارید در خلیج فارس(۱۸۸۱م)

تصویر ۲. صیادان مروارید در کیش ۱۳۶۱ (موسایی، ۱۳۶۱. مستند مروارید) برگرفته از منابع کتابخانه لندن (The British Library)

غواصان پس از صید مروارید آنان را از غربال‌های مخصوصی که معین‌کننده وزن، اندازه و قیمت مرواریدها بود، عبور می‌دادند. این غربال‌ها دارای سوراخ هایی در اندازه‌های مختلف بودند و معمولا از مس و پوست آهو ساخته می‌شدند. ابوالقاسم کاشانی(۷۰۰ق) مولف عرایس الجواهر اذعان داشت که در قدیم پنج غربال وجود داشت، اما در دورهٔ زیست وی تا سیزده غربال ساخته شده است. مرواریدها براساس اندازه از سوراخ غربال‌ها عبور می‌کردند و به نام‌های خاصی شهرت می‌یافتند. در واقع شهرت مرواریدها به نام‌های صدی، هشتادی یا بیستی بر اساس سایز آنها بود و به عنوان «مرسومات» سیاست‌گذاری‌های عرفی در میان ساحل‌نشینان رواج داشت. پس از اندازه‌گیری، مرواریدها را به بند می‌کشیدند و قیمت‌گذاری می‌کردند. در روزگار کاشانی قیمت‌گذاری مرواریدهای غربال‌شده توسط یکی از خبره‌ترین جوهریان به نام «خواجه رکن‌الدین محمد معیری اصفهانی» (حدود۷۰۰ ق) صورت می‌گرفت(۱۳۸۶، ص. ۱۰۶)، که احتمالا در کنار جوهریان فارس و بغداد معین‌کننده نرخ قیمت جواهرات در سواحل خلیج فارس بود. تجار، مرواریدهای گرانبها را «دانات» و مرواریدهایی با ارزش اقتصادی پایین تر را «قماش» می‌نامیدند (سدیدالسلطنه، ۱۴۰۲، ص. ۵۸).

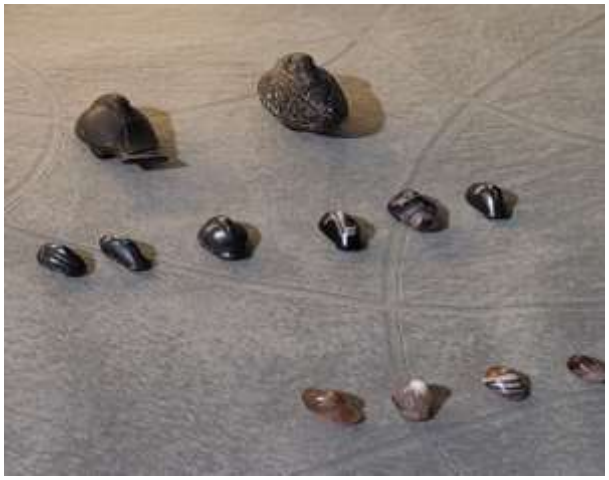
مطابق با نرخ قیمت‌گذاری‌ها در تبریز و سواحل فارس، قیمت یک دانه مرواریدِ عیونِ نجمِ خوشابِ سفیدِ باطراوت به وزن یک مثقال از یک هزار تا چهار هزار دینار بوده است(طوسی، ۱۳۶۳، ص.۱۰۲؛ کاشانی، ۱۳۸۶، ص. ۱۱۹). این امر منجر به پدیدآمدن مشاغل محلی با حرفه و تخصصی ویژه گردید. به‌طوری‌که پس از تعیین وزن و اندازه، آنها را به خریداران مروارید که به «طوّاش» شهره بودند، می‌فروختند(طوسی، ۱۳۶۳، ص. ۹۶ ؛ اقتداری، ۱۳۴۸ ، ص. ۲۲۹). به نظر می‌رسد که طواش‌ها خرده‌فروشانِ واسطه‌گر

در بنادر بودند که مروارید ها را پس از خرید از صیادان، به تجار عمده جواهر می فروختند(ر.ک به :تصویر۳). جمع طواش، طواویش بود و این گروه در کنار ناخدا و تجار، همواره از خریداران مروارید به شمار می‌آمدند(سدیدالسلطنه،۱۴۰۲، ص. ۲۷). تصویر ثبت شده از مرد قطیفی با عنوان «الطواش حجی علی بن عبدالله الحبیب» گویای تداوم حرفهٔ طواشی تا قرن بیستم است(ر.ک به:جدول ۱). به نظر نمی‌رسد دلالی این طبقهٔ سوداگر باعث افزایش بی اندازه قیمت مروارید و در نهایت تاثیر مخربی در توزیع آنها داشته باشد، بلکه با انتقال جواهرات به خریداران عمده، نقش روان کننده‌ای در چرخه تجارت این دست از کالا داشتند.

حرفهٔ تخصصی دیگری در زمینه پرداخت مروارید وجود داشت که به آن «ثَقابی» می‌گفتند. ثَقب به معنی سوراخ است و «مُثَقب آنچه بدان چیزی را سوراخ کنند»(طوسی،۱۳۶۳، ص. ۱۰۷). ثقاب یا سفته‌گر حرفه‌ای بود که در میان ساحل‌نشینان بومی متداول بود. جوهری نیشابوری(۵۹۲ق) جواهرشناس قرن ششم هجری و دو قرن بعد، کاشانی(۷۰۰ق) از رواج این شغل در زمینهٔ آماده‌سازی مروارید در میان اهالی بغداد، فارس و ساکنان ساحل گزارش‌هایی داده‌اند؛ به افرادی که مرواریدها را سوراخ می‌کردند، ثقّاب می‌گفتند. در قدیم در کیش حرفه ثقابی رایج نبود، اما اکنون شاغلان در این حرفه از حکاکان و جوهریان متمایز بودند(۱۳۸۳، ص. ۱۶۸؛ ۱۳۸۶، ص. ۱۰۵)(ر. ک به:جدول ۱). جعبهٔ ابزاری وجود داشت که متعلق به طوّاشان بود و شامل ابزارآلات تعیین وزن و اندازهٔ مرواریدها؛ غربال‌ها از ریز تا فراخ سوراخ، ترازوهای کوچکِ مخصوص اندازه‌گیری مروارید، سنگ‌های محک از جنس‌های مختلف می‌شد(ر.ک به: تصاویر ۳ و ۴). جود نظام دقیق درجه‌بندی، قیمت‌گذاری و تخصص‌های وابسته مانند ثقابی و طواشی نیز بیانگر آن است که تجارت مروارید از سطح مبادلات محلی فراتر رفته و تحت نظارت عرفی و حرفه‌ایِ تثبیت‌شده اداره می‌شد؛ امری که اعتماد بازرگانان خارجی را جلب می‌کرد و امنیت اقتصادی تجارت دریایی را افزایش می‌داد. این ساختار حرفه‌ای، در کنار آبادانی بنادر و سرمایه‌گذاری در ناوگان صید، بخشی از سیاست کلان ایلخانان برای تثبیت اقتدار خود بر آبراهه‌های جنوبی و رقابت با قدرت‌های تجاری منطقه‌ای بود.

تصویر ۳. (نهاز: ابزار اندازه و مقیاس)(کاشانی،۱۳۸۶، ص.۲۵۷) این محک در نظام توزین مروارید به کار برده می‌شد و با مشاهده آن می‌توان حدس زد اغلب از انواع عقیق(سلیمانی، باباقوری، کهربایی تا سنگ‌های کم‌ارزش مانند رخام و خارای سیاه) تراشیده می‌شدند(منبع تصویر: نگارندگان،۱۴۰۲، بازدید میدانی موزه بغداد)

تصویر ۴. (ابزارها و غربال‌های اندازه گیری مروارید)(kowait.histori.net)

تصویر ۵. صندوقچه‌ای از رشته‌های مروارید شاهوار (موزه جواهرات ملی، ۱۲۷۳، غرفه ۱۵/ شماره ۱)

در یکی از نسخه‌های خطی که حاوی جواهرنامه‌ای مختصر منسوب به «ابوالمجد محمد بن مسعود تبریزی»(۷۲۱-۳ ق) است؛ دربارهٔ باور قدما در باب منافع درمانی جواهرات(به همراه داشتن آن به عنوان انگشتر و یا خام)، به ویژه مروارید اشاراتی شده است. به تاکید این منبع نیز یکی از کاربردهای مروارید آن بود که آن را خرد می‌کردند و می‌ساییدند و برای درمان دردِ چشم به کار می‌بردند (۱۳۸۱، برگ ۳). بنابراین علاوه بر انواع جواهرات به شکل تراش‌خورده و مرصع، مرواریدهای ریزه نیز توسط تجار فرنگی که احتمالا ونیزیان ایتالیایی بودند خریداری می‌شد.

سوراخ کردن گوهرها برای به نخ کشیدن آنها ضروری بود. از آن گذشته، در طراحی‌های جواهرات از باستان تاکنون یکی از روش‌های مرسوم و مداوم، ایجاد سوراخ درون آنها بود(سیدسجادی، ۱۳۸۲، ص. ۲۹) وجود رشته‌های مروارید در موزه‌ها و سایر مجموعه‌ها بیانگر اهمیت این فرایند در طول تاریخ بوده است (تصویر۶). سفته‌گری بدون نقص مرواریدها از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بود؛ زیرا پس از آن، کارِ به رشته در آوردن مرواریدها صورت می‌گرفت که اصطلاحا به آن «نظم هارات» گفته می‌شد. هارات، جمع واژهٔ «هار» است و اصطلاحا به مرواریدهایی که در یک رشته از ریسمان منظم می‌شدند، هار می‌گفتند (نیشابوری، ۱۳۸۳، ص. ۱۶۶). این لفظ به دو مفهوم به ریسمانی از مرواریدها دلالت می‌کرد. ابتدا، بر اساس وزن مرواریدهای ریسمان و دیگری، بر پایهٔ تعداد دانه‌های مروارید که آن را «عقود» می‌نامیدند. یک ریسمان، یک «خط» نامیده می‌شد و «عِقد» به مجموعهٔ خط و گره اطلاق می‌گشت که هم‌قیمت مرواریدها را در فروش افزایش می‌داد و هم مرواریدهای کوچک و بزرگ را با قواعدی که مرسوم بود، عرضه می‌کرد(کاشانی، ۱۳۸۶، ص.۹۲). صنعتگری که به رشته درآوردن مرواریدها را برعهده داشت، «نظّام» می‌نامیدند(نیشابوری، ۱۳۸۳، ص. ۱۶۸-۱۶۶)(ر.ک. به: تصویر۵).

مشاغل فوق در کلام شاعران به عنوان آینهٔ اجتماعی زندگانی مردمان یک عصر بازتاب یافته‌اند:

عِقد نظامانِ سِحر از من ستاند واسطه

قلبِ ضرابانِ شعر از من پذیرد کیمیا

(خاقانی شروانی،۱۳۷۴، ص. ۱۷).

ترا که دست می بلرزد گُهر چه تانی سُفت

(سعدی، ۱۳۶۸،ص. ۱۵۳).

در شعر خاقانی(۵۹۵-۵۲۰ هق) عقد به معنای گردنبندی است که توسط به رشته‌کشندگان مروارید به نظم درآمده و واسطه به معنای دانه مروارید درشت وسط گردنبند بوده است که در در دورهٔ میانه آن را «واسطة العقد» می‌نامیدند(کاشانی، ۱۳۸۶،ص. ۱۱۰). معنی دوم واسطه به کارگزار حکومتی ملک دریاها اشاره داشت که بر بازارِ عرضه و تجارت مروارید نظارت داشت(منصب مُشرف). در سخن سعدی(۶۵۶ ق) نیز به اهمیت حساسیت و تاکید مهارت در سُفتن یا سوراخ کردن مرواریدها اشاره داشت. مرواریدها را به منظور به نظم درآوردن در ریسمان‌هایی از جنس نخ معمولی یا ابریشمی یا زر قرار می‌دادند. سوراخ مروارید نباید بیش از اندازه فراخ یا تنگ می‌بود، زیرا به رشته درآوردن آن انتظام خاص خود را می‌طلبید. عیب بزرگ‌تر مروارید «لنگی» آن بود و منظور از آن کج بودن سوراخ مروارید بود، زیرا این نقص، به رشته درآوردن مرواریدها را با مشکل مواجه می‌ساخت و از قیمت آن نیز به نصف ارزش اقتصادی آن کاسته می‌شد(طوسی، ۱۳۶۳، ص. ۱۰۷؛ کاشانی، ۱۳۸۶، ص.۹۱). اهمیت ظرافت و مهارت در سفتن مروارید به اندازه‌ای بود که در صورت ناتوانی منجر به ترکیدن و نابودی کامل گوهر می‌گشت. صنعتگر در این حرفه نیز از جوهریان و حکاکان متمایز بود(نیشابوری، ۱۳۸۳، ص. ۱۶۸؛ کاشانی، ۱۳۸۶، ص. ۹۹)، اما دقیقا مشخص نیست که صاحبان این حرفه از ثقافان نیز متمایز بودند، یا یک شخص به دو حرفهٔ سفته‌گری و به نظم درآوردن مروارید، اشتغال داشته است. دامنهٔ اشتغال جواهرسازان از ولایات و بنادر ایران تا سرزمین‌های دیگر همچون ساحل ممالک عربی، سیلان در هند و ونیز در ایتالیا را می‌توان یک فرایند بین‌المللی اقتصادی میان شرق و غرب و با منافع مشترک تجاری یعنی کسب سود و تبادل صنایع هنری درنظرگرفت. در این میان، سهم سلاطین ایلخان و ملوک کیش در ایجاد بسترهای امنیتی و ترانزیت جواهرات به مثابهٔ یک کانون واسطه ای در حمل و نقل دریایی- زمینی حائز اهمیت بود.

جدول ۱. حرفه‌ها، مراکز، مشاهیر و تصاویر بازیابی شده مرتبط با جواهرسازی و تداوم تاریخی آنها

ردیف	نام حرفه	نوع فعالیت	نام افراد/خاندان شهره	مکان جغرافیایی	تصویر/ نگاره	منبع
۱	غوّاص	غوص در محل صدف‌های مروارید	خاندان بنی‌سفاف قرن ۷ هجری	کیش		موسایی، ۱۳۶۱.
۲	راهنما	هدایت‌کننده به محل صدف‌های مروارید	–	کیش	–	الادریسی، ۱۴۰۹ق. ج۱. ص.۳۸۱
۳	ثقّافی	حرفهٔ سفته‌گری (سوراخ کردن) جواهرات	–	سواحل کیش– هرمز_ فارس– بغداد– هند		نگاره گورکانی هندی ۱۸۱۰م. (آژند و دیگران، ۱۳۹۹، ص۱ ۱۰)
۴	نظّامی	مهارت به رشته درآوردن مرواریدها	–	بغداد–فارس –ونیز	–	مطالب ارائه شده در مقاله
۵	طوّاشی	واسطه و خرده فروش مروارید	حجّی علی بن عبدالله الحبیب طوّاش (۱۹۱۶م)	قطیف		Photo by ahmed/ ۲۲ september ۲۰۱۶
۶	تاجر	مبادله و توزیع مروارید	خواجه رکن‌الدین محمد معیری اصفهانی (۷۰۰ق)	سواحل کیش و هرمز_ فارس تبریز_ اصفهان		Sharjah-Maritime-museum

بنابر گزارش‌هایی که ناظر بر فعالیت‌های حرفه‌های تخصصی در زمینه تولید و تجارت مروارید بوده‌اند، می‌توان گفت هفت شغل در این راستا فعالیت داشتند؛ غوّاص،راهنما، طوّاش، ثقّاف، نظّام، مُشرف و تاجر(ر.ک به:جدول ۱). استخراج مروارید، فرایند پرداخت و ترصیع آن به منظور کاربرد آنها در تزئیینات نمایانگر این این رخداد است که بخشی از معیشت مردمان حوزهٔ خلیج فارس به این کالای درآمدزا وابسته بود. به‌طوری‌که این پیشه نوعی وسیله برای ارتزاق افراد بومی به حساب می‌آمد. در نتیجهٔ این فرایند، رضایت و رفاه عمومی نیز فراهم می‌شد. این وابستگی به همراه مهارت و هنر جواهرسازان ایرانی در تداوم حیات اقتصادی و اجتماعی ساحل نشینان تا به امروز قابل ردیابی است.

توزیع بین‌المللی جواهرات در جزیرۀ کیش

کیش از جمله جزایر خلیج‌فارس بود که از دیرزمان جایگاه تجارت با هند و شرق آسیا را به‌خود اختصاص می‌داد. ساکنان جزیره کیش از طریق زراعت، نخل داری و صید مروارید روزگار می‌گذراندند(مستوفی، ۱۳۸۱، ص. ۱۹۵) تجارت دریایی ولایت کیش با هند سود سرشاری را روانه آن دیار می‌کرد. همین عامل و دلایل دیگری همچون اقلیم و آب و هوای ویژه، باعث تداوم و رواج تجارت در این کانون شده بود(وصاف الحضره، ۱۳۳۸، ص.۳۰۲). بنیامین تودلایی(۱۱۷۳–۱۱۳۰م) جهانگرد یهودی‌تبار از اهالی اسپانیا که نزدیک به اواخر قرن ششم هجری به ایران سفر کرده بود، ضمن بر شمردن کالاهایی مانند کتان، ابریشم و حریر و حبوبات به تجارت احجار کریمه هم اشاره داشته است. براساس گزارش‌های سفرنامۀ وی گروهی از خرده‌فروشان ضمن خرید کالا از تجار عمده و فروش آن به مناطق پس‌کرانه‌ای، به عنوان یک حلقه واسطه میان ساحل‌نشینان و پساساحل‌نشینان عمل می‌کردند(۱۳۹۳، ص. ۱۲۱). می‌توان اینگونه ارزیابی کرد که با اشاره به مسیرهای مواصلاتی که کالاهای مناطق مرکزی و شرقی را به بندرگاه‌ها منتقل می‌نمود، این مرکز در چرخۀ توزیع جهانی جواهرات نیز جایگاه منحصربه‌فردی را به خود مختص کرده بود. بازرگانان در برابر عرضۀ پارچه های ابریشمی و کتانی، متقاضی مرواریدهای آن جزیره بودند(ابن مجاور، ۱۹۵۴م، ص.۲۸۷).

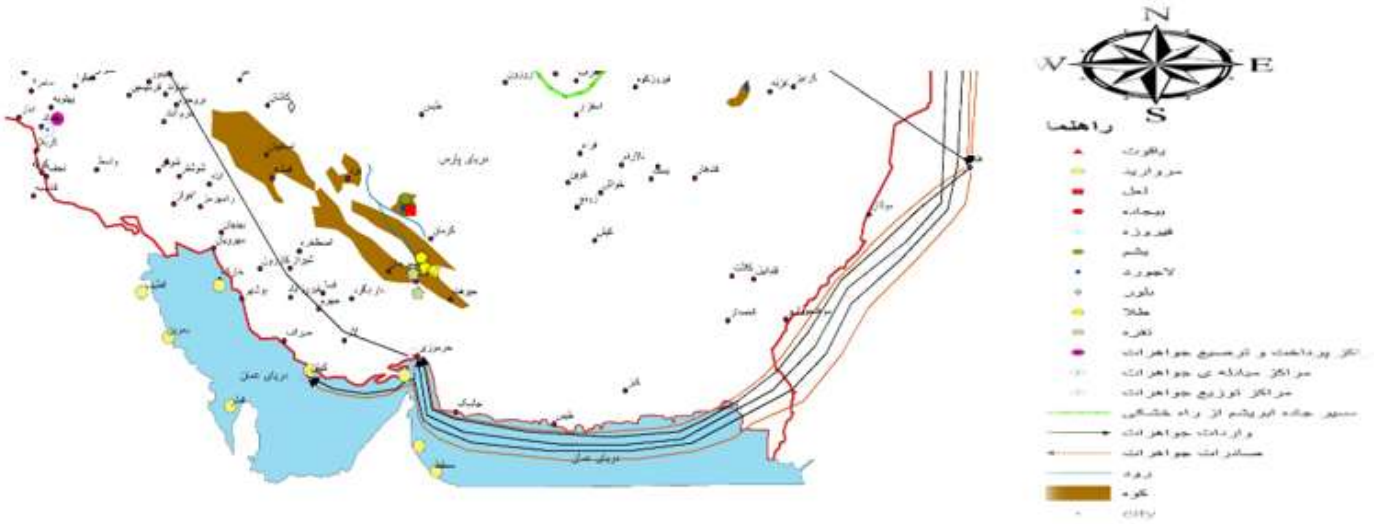
در دورۀ حکمرانی ایلخانان بندر کیش، پایگاه اصلی تجار هندی در خلیج‌فارس بود (اشپولر، ۱۳۶۵، ص. ۱۴۷) و جایگاه خود را به عنوان یکی از کانون‌های تولید و تجارت جواهرات همچنان محفوظ داشت. از آنجاکه این بندر از مراکز عمده‌ی تولید جواهراتی مثل مروارید محسوب می‌شد، بخشی از صادرات مروارید به هند و چین در عهد ایلخانان، از طریق این بندر صورت می‌گرفت. در قرن هفتم هجری کشتی‌های هندی که به مقصد جزیره‌ی هرمز در گذر بودند ابتدا به جزیره‌ی کیش می‌رسیدند و تجار این منطقه، مرواریدهایی که از بندر کیش تولید می‌شدند را به صورت پیش‌فروش به بازرگانان عرضه می‌کردند (ابن‌بطوطه، ۱۳۷۶، ص. ۳۰۷). هرساله کاروان‌های بزرگ مابین جزیره کیش، تبریز و سلطانیه در تردد بودند و مروارید و یاقوت از خلیج فارس و مالابار و سیلان، الماس و زمرد هند و منسوجات کمیاب چین و هند را در بازارهای این ولایات عرضه می‌کردند(مستوفی، ۱۳۶۲، ص. ۱۸۶). به واسطۀ موقعیت ترانزیتی کیش در دورۀ ایلخانان تجار خارجی جواهر از هندوستان، چین، مصر و آفریقا به آمد و شد و عرضه جواهرات اشتغال داشتند. هندوستان شریک دیرینه و سنتی ایران محسوب می‌شد و همواره سهم بسزایی در تامین احجار کریمه، یاقوت و الماس داشت(حدودالعلم من المشرق الی المغرب، ۱۳۶۱، ص. ۸۰؛ yajima, ۱۹۹۷:۳۲۲). بازرگانان کیش از طریق خلیج فارس با هندوستان و سرندیب به داد و ستد می‌پرداختند و جزیره کیش لنگرگاه هند بود(مارکوپولو، ۱۳۵۰، ص. ۴۴۲). از هند در کنار ادویه و عاج، مواد غذایی، پارچه‌های زربفت، جواهرات و انواع مروارید به کیش وارد می شد و از آنجا به سایر مناطق پس‌کرانه‌ای انتقال می‌یافت(اشپولر، ۱۳۷۶، ص. ۴۳۳). ابن بطوطه از حضور در بارگاه پادشاه سیلان هند گزارش داده است که؛ سلطان از وی درباره مراکز استخراج مرواریدهای مرغوب پرسش نمود و ابن بطوطه از جزیرۀ کیش و مرواریدها اعلای آن نام برده است(۱۳۷۶، ص. ۶۹۱). در میان هدایایی که توسط ملک علاءالدین از هند برای خواجه رشیدالدین ارسال شده بود جواهرات و اوانی طلا نیز به چشم می‌خورده است(براون،۱۳۷۱، ص. ۲۰۷).

در دورۀ حکمرانی ایلخانان داد و ستد سنگ‌ها و فلزات گرانبها میان تجار کیش و چین نیز رونق چشم‌گیری داشته است. کشتی‌های چینی از مسیر دریایی جاده ابریشم کالاهای چینی و هندی را به خلیج فارس حمل می‌کردند. در این انتقال منسوجات زربفت چینی و مروارید و الماس هند داد و ستد می‌شدند(گروسه، ۱۳۷۹، ص. ۵۱۳) در مقابل کالاهای تجملاتی کیش مانند عطر، گلاب و سنگ‌های قیمتی به عنوان کالاهای تجملی و لوکس توسط بازرگانان چینی به مناطق دوردست آسیا منتقل شده و به فروش می‌رسید(امیرابراهیمی، بی تا، ص. ۶۸).

بازرگانان جزیره کیش یا به صورت مستقیم و یا به واسطۀ بازرگانان زنگبار، حبشه، آفریقای شرقی و تجار سرزمین‌های عمان و یهودی‌نشین نیز با بنادر دریای سرخ روابط اقتصادی داشتند. نامه‌های تجار یهودی در قرون وسطی نیز استمرار این مراودات در دورۀ حکومت ایلخانان را تایید کرده است(Goitein, ۱۹۴۷, ۴۷-۳۲؛ ابن‌اثیر، ۱۳۵۱، ج۱، ص. ۶۵). کشتی‌های تجاری بازرگانان ایرانی به داد و ستد کالاهای پربهایی همچون طلا، نقره، احجار کریمه، عاج فیل، عطر و ادویه در سراسر مصر و آفریقای شرقی اشتغال داشتند(الهروی، ۱۴۳۳، ص. ۴۱؛ حدودالعالم من المشرق الی المغرب، ۱۳۶۱، ص. ۱۱۰). آنچه باعث ترغیب تجار کیش به ایجاد روابط بازگانی با مصر و سرزمین‌های آفریقا می‌شد، طلا و نقرۀ پُربها و نادر مصری، سنگ‌های قیمتی و منسوجات بودند. دریانوردان با گذر از دریای قلزم(سرخ) و بنادر عدن و قطیف به مصر می‌رسیدند(القاشانی، ۱۳۴۸، ص. ۲۲۷). تجار کیش همچنین با سرزمین‌های شرق آفریقا نیز در داد و ستد جواهرات سرآمد بودند. ناوگان تجاری ایران از مسیر دریایی مسقط و دریای عمان با مومباسا در کنیا به تجارت طلا و عاج می پرداخت (yajima, ۱۹۹۶: ۳۲۵-۳۲۱). کشف سکه‌هایی از دورۀ ایلخانان در مناطق شرق آفریقا گویای صحّت این تجارت دریایی بوده است(عرب احمدی،۱۳۸۷، ص. ۱۳۱)(ر.ک به: نقشه شماره ۱)

یکی از خاندان‌های متنفذ در عهد ایلخانان طیبی‌ها بودند که حوزهٔ اقتدار آنان شامل ایالت فارس و جزایر ساحلی و بندرگاه‌های آن بود و تجارت دریایی خلیج فارس با ممالک هند و چین تحت تسلط آنها قرار داشت(وصاف الحضره، ۱۲۶۹، ص. ۳۰۳). ملوک طیبی در نتیجه تجارت بازرگانی بنادر خلیج فارس سود کلانی کسب می‌کرد به‌طوری‌که مروارید مغاص‌های کیش بخشی از مال‌التجاره مستقیمی بود که توسط آنان به دولت ایلخانی پرداخت می‌شد(لمبتون، ۱۳۷۲، ص. ۳۶۳) یکی از منابع اقتدار خاندان طیبی در کیش سود کلانی بود که از تولید و توزیع مروارید به دست می‌آمد. ملک عزالدین طیبی در تلاش بود با کسب درآمد سرشاری که از صید و تجارت مروارید مغاص‌های خلیج فارس به مناطق همجوار همچون هرموز لشکرکشی نماید(القاشانی، ۱۳۴۸، ص. ۱۶۲-۱۶۳). این حوادث در نهایت باعث ایجاد ناامنی و اختلال در بخش اقتصادی و انتقال کانون تجارت جواهرات از کیش به بندر هرمز شد.

جواهرات به ویژه مروارید از جمله غنایمی بود که از طریق جنگ نیز تحصیل می‌گشت. در حملات ملک هرمز به کیش انواع مروارید به ویژه مرواریدهای غلتان، گوهرهای فراوان و ظرف‌های مرصع و نقره‌کوب غارت شدند(شبانکاره‌ای، ۱۳۷۶، ص. ۲۱۹). اگرچه کسب جواهرات به عنوان پول راکد به افزایش ثروت در خزانهٔ ملوک منجر می‌گردید اما در مواقع ضروری مانند مشارکت در فعالیت‌های اقتصادی با تاجران و یا شرایط حساس سیاسی مانند بروز جنگ می‌توانست به مثابه سرمایه در حال گردش نقش‌آفرینی نماید. از نقطه نظر سیاسی جواهرات به عنوان شکوه شاهانه در مناسبات قدرت به شمار می‌آمدند که دستیابی به جواهرات خزانهٔ یک سلطان نمادی از غلبهٔ سیاسی-نظامی و دستیابی به قدرت در منازعه بود. جابه‌جایی جواهرات بی‌نظیری همچون کوه و دریای نور را می‌توان نمونه‌ای از این مدعا دانست.

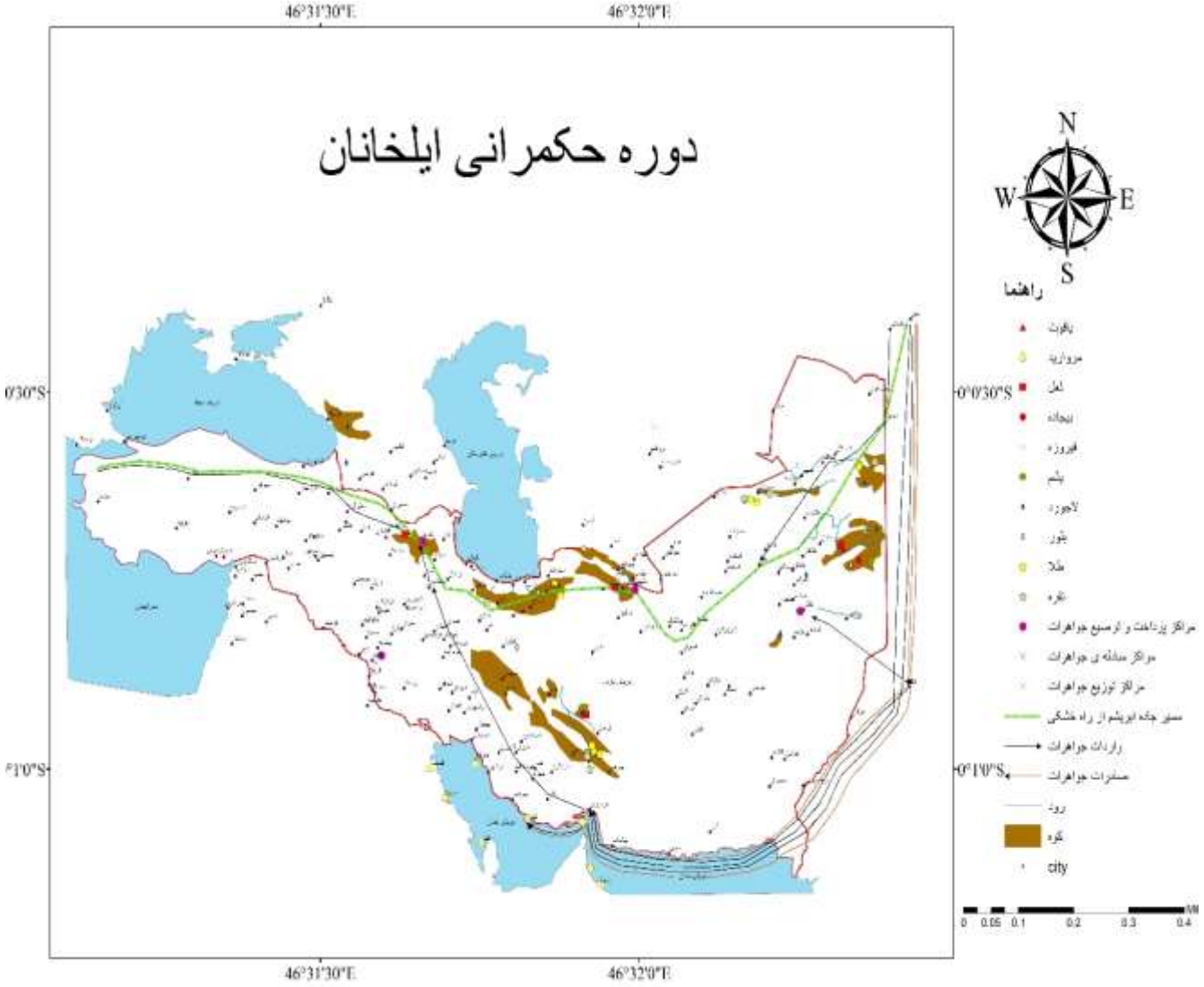
برشی از نقشه ۱. بازنمایی مراکز تولید مروارید به ویژه جزیره کیش با استفاده از نرم‌افزار Gis

پس از گسترس هرج و مرج ناشی از رقابت‌های سیاسی، بخش اعظم تجارت دریایی به بندر هرمز انتقال یافت. این مرکز به‌دلیل موقعیت استراتژیک خود بر کرانهٔ دریای خلیج‌فارس، موقعیت ممتازی در جهت عرضه‌ی انواع کالاهای داخلی و خارجی داشت. پس از پایان یافتن جنگ های داخلی میان شاهزادگان ملوک هرموز جهانشاهی، یکی از پادشاهان مطرح آن به نام ایاز با توافق با مغولان مانع حمله آنان به این منطقه شد(وصاف الحضره، ۱۳۳۸، ص. ۱۹۶). به این ترتیب ملوک آن ولایت انحصار تجارت در این منطقه را در دست گرفتند(ابن بطوطه، ۱۳۷۶، ص. ۲۹۹). این بندر از سدهٔ هفتم هجری رو به ترقی نهاد و به تدریج به جایگزینی برای بندر تجاری کیش که در سده‌های پیشین جایگاه ترانزیتی در دریای خلیج‌فارس داشت، تبدیل شد(اقتداری، ۱۳۴۸، ص. ۷۰۰-۶۹۸). باید گفت که دادوستدهای مربوط به سنگ‌ها و فلزات گرانبها با سایر نقاط داخلی و خارجی که از راه‌های دریایی انجام می‌شد، از طریق بندر هرمز صورت می‌گرفت. جزیره‌ی هرمز محل دادوستد و رفت‌وآمد بازرگانان هندی بود که با خود ادویه، دارو و انواع

سنگ‌های قیمتی و مروارید و کالاهای دیگری که به همراه می‌آورده‌اند. به علاوه این شهر مرکز اصلی صادرات و واردات ایران در عهد ایلخانان بود(مارکوپولو، ۱۳۵۰، ص. ۴۴). هرمز دارای بازارهای نیکو، بندرگاه هند و سند بوده و مال‌التجاره‌ی هندوستان از این شهر به عراق عرب و عجم و خراسان حمل می‌شده است به این صورت که کشتی‌های تجاری از بنادر «کانتون» و «زیتون» در جنوب چین حرکت کرده و پس از عبور از سواحل شرقی هند و سیلان از طریق اقیانوس هند به عمان و خلیج‌فارس و بنادر کیش و هرمز می‌رسیدند(ابن‌بطوطه، ۱۳۷۶، ص. ۲۰۹). با جست و جو در منابع غیر ایرانی نیز می‌توان به جایگاه این بندر تجاری در سده میانی ایران در زمینهٔ بازرگانی جواهرات پی برد. در سفرنامه ماهوان(۱۳۱۳–۱۶۴۴م) به عنوان یکی از اسناد کهن چینی در زمینهٔ روابط تاریخی چین و ایران، از کشور هرموز(هو–لو–مو–سو) و جایگاه تجاری آن به عنوان واسطه تمرکز مسیرهای تجاری از خاوردور، خراسان و عراق به آن نام برده است. با این تاکید که پس از فتح ایران به دست مغولان مسیر اصلی تجاری از هند به مدیترانه از خلیج فارس به دریای سرخ منتقل شد، با این‌حال هرموز هنوز بندر شلوغی بود که اجناس آسیایی از طریق آن به تبریز، طرابوزان و سمرقند منتقل می‌شد(۱۳۹۳، ص. ۲۵۷–۲۵۸)(نقشه ۲). تجارت خارجی مردم را ثروتمند کرده بود. پادشاه و مردم همه ثروتمند بودند. هرمز ماموران مدنی و نظامی و طبیبان و استادکاران ماهری داشت. محصولات کانی(مروارید نیز جزئی از آن‌ها بود)، تحت نظارت رسمی استخراج می‌گردید و کالاها از جمله زیورآلات وارداتی به فراوان یافت می‌شد(ماهوان، ۱۳۹۳، ص. ۱۱۳).

نتیجه‌گیری

با آغاز فرمانروایی حکام ایلخانی بر ایران و ایجاد ثبات و امنیت نسبی، استخراج جواهرات در منطقهٔ تحت حکومت ایلخانان (کوه‌های نواحی شرقی، معادن مناطق شمالی و میانی و مروارید بنادر جنوبی) رونق یافت. چارچوب‌های نسبی نظارتی سلاطین و ملوک بر فرایند استخراج مروارید، باعث پدیدآمدن منصب جدیدی به‌نام مُشرف گردید و تخلفات مستخرجان را محدود می‌نمود. ساکنان کیش در فرایند تولید(صید و پرداخت) مروارید به عنوان یکی از اقلام جواهرات، سهیم بودند. وجود حرفه‌های مرتبط با استخراج، پرداخت و تجارت گوهر مروارید، فرهنگ حاکم بر صیادی و کارمزد غواصان، روند توزیع آن در کنار سایر جواهرات از بندرگاه کیش به سایر ممالک، جایگاه صنعت مرواریدسازی را در اقتصاد محلی و ملی بازگو می‌نماید. با نگاهی به نقشهٔ طرح‌شده باید تاکید داشت که برخی مراکز استخراج و تولید جواهرات(مروارید) با مراکز تجارت این دست از کالا منطبق بود و این رویکرد، سهم واسطه‌گری و دلّالی تجارت جواهرات را به حداقل می‌رساند. در نتیجه رغبت خریداران جواهر افزایش می‌یافت، زیرا قیمت گوهرهای عرضه‌شده، به قیمت واقعی نزدیک‌تر بود. امنیت تجاری و وضع قوانین گمرکی توسط سلاطین و ملوک کیش در رابطه با داد و ستد این نوع از کالا، باعث رشد نسبی عرضه و مبادله جواهرات می‌گشت. در دورهٔ ایلخانان ولایت کیش به عنوان مرکز تجارت دریایی، در زمینهٔ تجارت جواهرات با ممالک چین، هند، مصر و ممالک آفریقایی شناخته‌شده بود و با توجه به موقعیت ترانزیتی این بندر در مسیرهای زمینی و دریایی جاده ابریشم، سهم قابل توجهی را در توزیع جهانی جواهرات به خود اختصاص می‌داد. قدر مسلم این است که بازرگانان کیش در تداوم تجارت جواهرات با سرزمین‌های چین، هند، شمال و نواحی آفریقا سهم غیرقابل انکاری را ایفا کردند. مروارید مغاص‌های بنادر ایران و هندوستان، طلا و نقره آفریقا و زمرد مصری، از طریق بندر کیش به کانون‌های تجاری در مرکز ایران، مانند سلطانیه و تبریز ترانزیت و توسط بازرگانان بزرگ به بنادر ایتالیا انتقال می‌یافت. تنوع و حجم دادوستد جواهراتی که از ایران به سایر ممالک صادر می‌شد، حاکی از وجود زیرساخت‌های لازم در جهت تسهیل این دست از کالا و بروز دیپلماسی سودمند در راستای به‌کارگیری توان بالقوه جغرافیای اقتصادی و نهایتا تلاش برای کسب سود بود. این روند را می‌توان در حمایت سلاطین و ملوک کیش و قیمت‌گذاری هدفمند در فرایند تجاری‌سازی جواهرات، به ویژه مروارید دریای پارس مشاهده نمود. جلوگیری از عرضهٔ بی‌رویهٔ جواهرات، در ایجاد قیمت تعادلی تاثیر داشت. به‌ویژه این‌که سودِ حاصل از توزیع و ترانزیت آن، به عنوان پول درحال‌گردش سهم غیرقابل‌انکاری را در این چرخهٔ تجاری به خود مختص می‌نمود. تداوم تولید و تجارت سنگ‌ها و فلزات گرانبها، پس از جابه‌جایی کانون تجاری کیش به هرمز را می‌توان از دو جهت مدنظر قرار داد ۱. ارزش ظاهری: عرضهٔ سنگ‌ها و فلزات گرانبها، به دلیل ویژگی‌های زیبایی‌شناختی این دست از کالای تجملی، علاوه بر تامین نیاز قشر توانگر جامعه به عنوان کالای مورد نظر حکام و پادشاهان نیز مد بود. ۲. ارزش اقتصادی: عواید ناشی از تجارت جواهرات در خزانهٔ ملوک کیش و دربار ایلخانان به‌عنوان پول راکد و در حال گردش، اهمیت چشمگیری در کارایی اقتصادی داشت و در مواردی بقای سیاسی حکومت‌ها را نیز تضمین می‌نمود. بنابراین مولفه‌هایی همچون موقعیت جغرافیایی، سیاست‌گذاری، دیپلماسی دریایی و پیشرفت اقتصادی با وجود ظرفیت‌های مطرح‌شده در ارتباط تام با یکدیگر بودند.

نقشه شماره ۲. بازنمایی صادرات و واردات جواهرات(موقعیت ترانزیتی) در جزیره کیش با استفاده از نرم افزار Gis

منابع و مآخذ

الف: نسخه های خطی

تبریزی. ابوالمجد محمد بن مسعود(۱۳۸۱). *سفینهٔ تبریز*[نسخه خطی]. (شماره ۷س۲ت/AC۱۲۶). کتابخانه مجلس شورای اسلامی.

تیفاشی. احمد(۱۹۷۷). *ازهار الافکار فی جواهر الاحجار*[نسخه خطی]. (شماره QE۳۹۲.T۹A٤A۲M۳). به کوشش محمد یوسف حسن و محمود بسیونی خفاجی. قاهره: الهیئه المصریه العامه للکتاب. کتابخانه مرکز اسناد و مرکز دائره المعارف بزرگ اسلامی.

حکیم هرمس.(۱۰۰۰ق). خواص الاحجار و نقوش‌ها[نسخه خطی].(شماره ۲۰۸ i). آلمان. کتابخانه ایالتی برلین.

ب: کتاب ها و مقالات

ابن اثیر، عزالدین علی. (۱۳۵۱). الکامل: تاریخ بزرگ اسلام و ایران. ج اول. مترجم: علی هاشمی حائری. کتب ایران.

ابن بطوطه، محمد بن عبدالله. (۱۳۷۶). *سفرنامه ابن بطوطه*. مترجم: محمدعلی موحد. آگاه.

ابن ماسویه، یوحنابن ماسویه. (۱۳۴۲). *الجواهر و صفاتها و فی ای بلدهٔ و صفهٔ الغواصین و التجار*. شرحه عماد عبدالسلام رووف. الثقافی ابوظبی.

ابن مجاور، نجم الدین یوسف ابن یعقوب. (۱۹۵۴). صفه البلاد الیمن و مکه و بعض الحجاز السماه تاریخ المستبصر. مصحح: اسکار لوفگرن. لیدن.

اشپولر، برتولد .(۱۳۶۵). *تاریخ مغول در ایران. سیاست حکومت و فرهنگ دوره‌ی ایلخانان*. مترجم: محمود میر آفتاب. علمی و فرهنگی.

اقبال‌آشتیانی، عباس. (۱۳۴۰). *تاریخ جواهر در ایران*. فرهنگ ایران زمین.

اقتداری، احمد. (۱۳۴۸). *آثار شهرهای باستانی جزایر خلیج فارس دریای عمان*. آثار ملی.

الادریسی، ابی عبدالله شریف. (۱۳۰۹ق). نزهه المشتاق فی الاختراق الافاق. عالم الکتب.
البغدادی، صفی الدین عبدالمومن بن عبدالحق. (۱۴۱۲ ق). *مراصد الاطلاع علی اسماء الامکنه و البقاع*. ج سوم. عالم الکتب.
البیرونی، ابوریحان محمدبن احمد. (۱۳۷۳). *الجماهر فی المعرفه الجواهر*. شرحه: یوسف الهادی. میراث مکتوب.
القاشانی. ابوالقاسم عبدالله بن محمد. (۱۳۴۸). *تاریخ اولجایتو*. مصحح: میهن همبلی. بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
الهروی، ابوالحسن علی بن ابوبکر. (۱۴۲۳). *الاشارات الی الزیارات*. مکتبه الثقافات الدینیه.
آژند، یعقوب، مهدی، ایانلو. (۱۳۹۹). *بازیابی مفهوم و عملکرد چرخهای حکاکی در گوهرتراشی*. نشریهٔ هنر صنایع ایران، سال ۳، شماره ۲.
امیرابراهیمی، امیررضا. (بی تا). *خلیج فارس*. پژوهشگاه علوم انسانی.
حدودالعالم من المشرق الی المغرب. (۱۳۶۱). مصحح: منوچهر ستوده. کتابخانهٔ طهوری.
بروان، ادوارد. (۱۳۷۱). *تاریخ طب اسلامی*. مترجم: مسعود رجب نیا. علمی و فرهنگی.
پطروشفسکی، کارل یان. (۱۳۶۶). *تاریخ اجتماعی،اقتصادی ایران دوره مغول*. مترجم: یعقوب آژند. اطلاعات.
پولو، مارکو. (۱۳۵۰). *سفرنامهٔ مارکوپولو*. مترجم: حبیب الله صحیحی. بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
تطیلی، رابی بنیامین، آنتونیو تنررو و میگله ممبره.(۱۳۹۳). *سه سفرنامه*. مترجم: حسن جوادی و ویلم فلور. بنیاد موقوفات افشار.
خاقانی شروانی، افضل الدین بدیل. (۱۳۷۴). *دیوان اشعار*. مصحح: چناءالدین سجادی. زواره.
رضوی، سید ابوالفضل. (۱۳۸۸). *راههای تجاری در عهد ایلخانی*. مجلهٔ کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، شماره ۱۳۷(پیاپی۱۲) ۲۲-۳۵.
زائری، غلامرضا. (۱۳۹۸). *تاریخچهٔ صید و تجارت مروارید در خلیج فارس*. نسیم بادگیر.
سعدی، مصلح بن عبدلله .(۱۳۶۸). *گلستان*. مصحح: غلامحسین یوسفی. خوارزمی.
سدیدالسلطنه، محمدعلی. (۱۴۰۲). *صید مروارید المناص فی احوال غوص و الغواص*. مصحح: احمد اقتداری. ارس.
سیدسجادی، سید منصور. (۱۳۸۲). *جواهرسازی در شهر سوخته*. معاونت پژوهشی سازمان میراث فرهنگی.
شبانکاره ای، محمدبن‌علی. (۱۳۶۳). *مجمع الانساب*. مصحح: میرهاشم محدث. امیرکبیر.
طوسی، محمدبن محمد. (۱۳۶۳). *تنسوخ نامه ایلخانی*. مصحح: مدرس رضوی. اطلاعات.
عرب احمدی، امیر بهرام. (۱۳۸۷). *گنجینه های سکه های ایرانی در شرق آفریقا*. فصلنامه روابط خارجی،دوره ۹، شماره ۲۵.
کاشانی، ابوالقاسم. (۱۳۸۶). *عرایس الجواهر و نفایس الاطایب*. مصحح: ایرج افشار. المعی.
گروسه، رنه. (۱۳۷۹). *امپراطوری صحرانوردان*. مترجم: عبدالحسین میکده. علمی و فرهنگی.
میلز، جی. وی. جی. (۱۳۹۹). *سفرنامهٔ ماهوان*. مترجم: سعید کریم پور. ققنوس.
مستوفی، حمدالله. (۱۳۶۲). *نزهه القلوب*. مصحح: گای لسترنج. ارمغان.
وصاف الحضره شیرازی، فضل الله بن عبدالله. (۱۳۳۸). *تاریخ وصاف الحضره*. بی نا.

Donkin, R.A. (۱۹۹۸). Beyond Price. Pearls and Pearl-Fishing**:** Origins to the Age of Discoveries. Philedelphia: American Philosophical Society.
Goitein Shelomo dov.(۱۹٤۷). the land of sheba: tales of the jews of yemen. Letters of medieval jewish traders. Translate from the arabice: dever puplication.
Lorimer. ۱۹۱٥. Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia.Volume ۱: Historical. Calcutta.
Teicxira. Pedro. (۱۹۰۲). The travel of Pedro Teicxira with his kings of harmuz and extract from "kings of persia" . trands and ed Williams f. Sinclair. London: Hakluyt Society.
Yajima Hikochi. (۱۹۹٦). Some problems on the formation of the sawahili world and the indian ocean maritime world. Northest African studies..
Vine, P. and J. Elders. (۱۹۹۸). Of Pearls and boats. In Waves of Time: The Maritime History of the United Arab Emirates, ed. P. Hellyer, pp. ۱۱۴-۱۳٥. London: Trident Press

مستندها

موسایی، محمدرضا. (۱۳۶۱). *مستند اجتماعی- مروارید*- دربارهٔ صید صدف در جزیره کیش.

نشانی الکترونیکی موزه و کتابخانه‌های مجازی

https://www.cbi.ir/page/۱۳۹۷.aspx
https://www.google.com/search?q= Sharjah-Maritime-museum ImageGallery&photo=id-۱-۷
https://www.kuwait-history.net/vb/
https://searcharchives.bl.uk/primo-explore/fulldisplay?docid=IAMS۰٤۱- Archives and Manuscripts
https://ar.m.wikipedia.org/wiki
https://www.Apparat.com/v/nyJg

Romanized –Bibliography

Amir Ebrahimi, Amir Reza (**n.d.**). *Khalij-e Fars* [The Persian Gulf]. Research Institute for Human Sciences. [In Persian]

Azhand, Ya'qub, and Ianlou, Mehdi (۱۳۹۹ SH/ ۲۰۲۰–۲۰۲۱ AD). "Bazyaabi-ye Mafhoom va Amalkard-e Charkhha-ye Hakaaki dar Gohar-taraashi" [Retrieval of the Concept and Function of Engraving Wheels in Gem Cutting]. *Nashriyyah-ye Honar Sanaye Iran* ۳, no. ۲. [In Persian]

Browne, Edward (۱۳۷۱ SH /۱۹۹۲–۱۹۹۳ AD). *Tarikh–e Teb-e Eslami* [Islamic Medicine]. Translated by Massoud Rajabnia. Elmi va Farhangi. (Original: English). [In Persian]

Eghtedari, Ahmad (۱۳٤۸ SH/۱۹٦۹–۱۹۷۰ AD). *Āthār-e Shahrhā-ye Bāstāni-ye Jazāyer-e Khalij-e Fars va Daryā-ye Oman* [Monuments of the Ancient Cities of the Persian Gulf and Oman Sea Islands]. Āthār-e Melli. [In Persian]

Grousset, René (۱۳۷۹ SH / ۲۰۰۰–۲۰۰۱ AD). *Emperaturi-ye Sahranavardan* [The Empire of the Steppes]. Translated by Abdolhossein Mika'deh. Elmi va Farhangi. (Original: French). [In Persian]

Iqbal Ashtiyani, Abbas (۱۳٤۰ SH /۱۹٦۱–۱۹٦۲ AD). "Tarikh-e Javaher dar Iran" [History of Jewels in Iran]. *Farhang-e Iran Zamin*. [In Persian]

Khaqani Shirvani, Afzal al-Din Badal (۱۳۷٤ SH /۱۹۹٥–۱۹۹٦ AD). *Divan-e Ash'ar* [Collection of Poems]. Edited by Chena'l-Din Sajjadi. Zavvareh. [In Persian]

Mills, J. V. G. (۱۳۹۹ SH /۲۰۲۰–۲۰۲۱ AD). *Safarnameh-ye Mahuan* [The Ma Huan Voyage]. Translated by Saeed Karimpoor. Qoqnus. (Original: English/Chinese). [In Persian]

Mustawfi, Hamdallah (۱۳٦۲ SH/۱۹۸۳–۱۹۸٤ AD). *Nuzhat al-Qulub* [The Heart's Delight]. Edited by Guy Le Strange. Armaghan. [In Persian]

Petrushevsky, Karl Yan (۱۳٦٦ SH / ۱۹۸۷–۱۹۸۸ AD). *Tarikh-e Ejtemai-Eqtesadi-ye Iran Dowreh-ye Mongol* [Socio-Economic History of Iran in the Mongol Period]. Translated by Ya'qub Azhand. Ettela'at. (Original: Russian/German). [In Persian]

Polo, Marco (۱۳٥۰ SH / ۱۹۷۱–۱۹۷۲ AD). *Safarnameh-ye Marco Polo* [The Travels of Marco Polo]. Translated by Habibollah Sahihhi. Bonyad-e Tarjomeh va Nashr-e Ketab. (Original: Italian/French). [In Persian]

Razavi, Seyyed Abolfazl (۱۳۸۸ SH / ۲۰۰۹–۲۰۱۰ AD). "Rahha-ye Tejari dar 'Ahd-e Ilkhani" [Trade Routes in the Ilkhanid Era]. *Majalleh-ye Ketab-e Mah-e Tarikh va Joghrafiya* ۱۳۷. (Serial ۱۲): ۲۲–۳٥[In Persian]

Saadi (۱۳٦۸ SH / ۱۹۸۹–۱۹۹۰ AD). *Golestan*. Edited by Gholamhossein Yusefi. Kharazmi. [In Persian]

Seyyed Sajjadi, Seyyed Mansour (۱۳۸۲ SH / ۲۰۰۳–۲۰۰٤ AD). *Javaher-sazi dar Shahr-e Sukhteh* [Jewelry Making in the Burnt City]. Research Deputy of the Cultural Heritage Organization. [In Persian]

Spuler, Bertold (۱۳٦٥ SH/ ۱۹۸٦–۱۹۸۷ AD). *Tarikh-e Mongol dar Iran: Siyasat-e Hokumat va Farhang-e Dowreh-ye Ilkhanan* [History of the Mongols in Iran: Politics, Governance, and Culture of the Ilkhanid Period]. Translated by Mahmoud Mir Aftab. Elmi va Farhangi. (Original: German). [In Persian]

Tattili, Rabbi Benjamin, Antonio Tenero, and Miguel de Membre (۱۳۹۳ SH / ۲۰۱٤–۲۰۱٥ AD). *Seh Safarnameh* [Three Travelogues]. Translated by Hassan Javadi and Willem Floor. Bonyad-e Mowqufat-e Afshar. (Original: Various European Languages). [In Persian]

Za'eri, Gholamreza (۱۳۹۸ SH / ۲۰۱۹–۲۰۲۰ AD). *Tarikhcheh-ye Sayd va Tejarat-e Morvarid dar Khalij-e Fars* [History of Pearl Fishing and Trade in the Persian Gulf]. Nasim-e Badgir. [In Persian]

(n.d.). Hudud al-'Alam min al-Mashriq ila al-Maghrib [The Regions of the World from the East to the West]. Edited by Manouchehr Sotoudeh. Ketabkhaneh Tohuri, (۱۳٦۱ SH / ۱۹۸۲–۱۹۸۳ AD). [In Persian]

Al-Biruni, Abu Rayhan Muhammad ibn Ahmad (1373 SH/1994–1995 AD). Al-Jamāhir fi ma'rifat al-jawāhir [The Book of Precious Minerals]. Explained by Yusuf al-Hadi. Miras-e Maktub. [In Arabic]

Al-Idrisi, Abu Abdullah Sharif (1309 AH /1891–1892 AD). Nuzhat al-mushtaq fi ikhtiraq al-afaq. Alam al-Kutub. [In Arabic]

Al-Baghdadi, Safi al-Din 'Abd al-Mumin ibn 'Abd al-Haqq (1412 AH /1991–1992 AD). Marasid al-ittila' 'ala Asma' al-amakin wa al-bira'. Vol. 3. Alam al-Kutub. [In Arabic]

Hakim Hermes (c. 1000 AH /1591–1952 AD). Khawas al-ahjar wa nuqush-ha [Manuscript]. (MS No. 208 i). Berlin State Library. [In Arabic]

Harawi, Abu al-Hasan 'Ali ibn Abi Bakr (1423 AH /2002–2003 AD). Al-Isharat ila al-ziyarat [Indications on Pilgrimages]. Maktabat al-Thaqafat al-Diniyya. [In Arabic]

Ibn al-Athir, 'Izz al-Din Ali (1351 SH/1972–1973 AD). Al-Kamil fi al-Tarikh: Tarikh-e bozorg-e Eslam va Iran. Vol. 1. Translated by Ali Hashemi Ha'eri. Ketab-e Iran. [In Arabic]

Ibn Battuta, Muhammad ibn Abdullah (1376 SH / 1997–1998 AD). Safarnameh-ye Ibn Battuta [The Travels of Ibn Battuta]. Translated by Muhammad Ali Movahhed. Agah. [In Arabic]

Ibn Masawayh, Yuḥannā ibn Māsawayh (1342 SH/1963–1964 AD). Al-Jawahir wa safatuha wa fi ay baldat wa sifat al-ghawwasin wa al-tujjar. Explained by Imad Abd al-Salam Rouf. Al-Thaqafi. [In Arabic]

Ibn al-Mujawir, Najm al-Din Yusuf ibn Ya'qub (1954). Sifat Bilad al-Yaman wa Makkah wa ba'd al-Hijaz al-Samah Tarikh al-Mustabṣir. Edited by Oscar Löfgren. Leiden: E.J. Brill. [In Arabic]

Kashani, Abu al-Qasim 'Abdullah ibn Muhammad (1386 SH/ 2007–2008 AD). Ara'is al-jawahir wa nafa'is al-ata'ib [The Bridegrooms of Jewels and the Rarities of Fine Things]. Edited by Iraj Afshar. Al-Ma'i. [In Arabic]

Qashani, Abu al-Qasim 'Abdullah ibn Muhammad (1348 SH/1969–1970 AD). Tarikh-e Oljaytu [History of Oljeitu]. Edited by Mihankhambali. Bonyad-e Tarjomeh va Nashr-e Ketab. [In Arabic]

Sadid al-Saltaneh, Muhammad 'Ali (1402 AH / 2021–2022 AD). Sayd-e Morvarid al-Manas fi Ahwal Ghaws wa al-Ghaws [Pearl Fishing: The Offering concerning the State of Diving and the Diver]. Edited by Ahmad Eghtedari. Ars. [In Arabic]

Shabankare'i, Muhammad ibn 'Ali (1363 SH / 1984–1985 AD). Majma' al-ansab. Edited by Mirhashem Moddares. Amir Kabir. [In Arabic]

Tifashi, Ahmad (1977). Azhar al-afkar fi jawahir al-ahjar [Manuscript]. Edited by Muhammad Yusuf Hassan and Mahmoud Basyuni Khafaji. Egyptian General Book Authority. Library of the Center for Documents and the Great Islamic Encyclopedia. [In Arabic]

Tusi, Muhammad ibn Muhammad (1363 SH /1984–1985 AD). Tazsuk-nama-ye Ilkhani. Edited by Modarres Razavi. Ettela'at. [In Arabic]

Wassaf Hadrat Shirazi, Fazl Allah ibn Abdullah (1338 SH / 1959–1960 AD). Tarikh-e Wassaf al-Hadra [History of Wassaf]. n.p. [In Arabic]

Donkin, R.A. (۱۹۹۸). Beyond Price. Pearls and Pearl-Fishing: Origins to the Age of Discoveries.

Philedelphia: American Philosophical Society.

Goitein Shelomo dov.(۱۹٤۷). the land of sheba: tales of the jews of yemen. Letters of medieval jewish traders. Translate from the arabice: dever puplication.

Lorimer. ۱۹۱٥. Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia.Volume ۱: Historical. Calcutta.

Teicxira. Pedro. (۱۹۰۲). The travel of Pedro Teicxira with his kings of harmuz and extract from "kings of persia" . trands and ed Williams f. Sinclair. London: Hakluyt Society.

Yajima Hikochi. (۱۹۹٦). Some problems on the formation of the sawahili world and the indian ocean maritime world. Northest African studies.

Vine, P. and J. Elders. (۱۹۹۸). Of Pearls and boats. In Waves of Time: The Maritime History of the United Arab Emirates, ed. P. Hellyer, pp. ۱۱٤-۱۳٥. London: Trident Press.

Documents

Mousaee, Mohammad Reza. (۱۹۸۲ [or ۱۳٦۱ SH]). Social Documentary - Pearl - Concerning Oyster Fishing on Kish Island.

Virtual Museum and Libraries Electronic Address

https://www.cbi.ir/page/۱۳۹۷.aspx

https://www.google.com/search?q= Sharjah-Maritime-museum ImageGallery&photo=id-۱-۷

https://www.kuwait-history.net/vb/

https://searcharchives.bl.uk/primo-explore/fulldisplay?docid=IAMS۰٤۱- Archives and Manuscripts

https://ar.m.wikipedia.org/wiki

https://www.Apparat.com/v/nyJg

هیچ‌گونه تعارض منافع توسط نویسندگان بیان نشده است.